

Z DZIEJÓW PARAFII EWANGELICKO–AUGSBURSKIEGO WYZNANIA W SIERPCU (1837–1914)

Abstrakt

Parafia ewangelicko–augsburskiego wyznania w Sierpcu to jeden z ważniejszych systematów kościelnych ewangelickich na Mazowszu Północnym a zarazem pograniczu mazowiecko–dobrzyńskim. Początki zboru sierpeckiego sięgają przełomu lat 30. i 40. XIX wieku i stanowiły konsekwencję napływu kolonistów, początkowo olędrów a następnie osadników niemieckich, w zdecydowanej mierze luteran. Pod koniec tegoż stulecia swoje wyznanie wiary krzewili zwolennicy baptyzmu, którzy swoją działalność kontynuowali również po I wojnie światowej.

Kluczowe słowa: Sierpc, zbor ewangelicki, pastor, baptyści

Śladową wręcz obecność protestantów na omawianym obszarze odnotowują protokoły z wizytacji zarządzanej przez ówczesnego biskupa płockiego Michała Jerzego Poniatowskiego, odbytej w latach 1775–1776. „Akatolicy” odnotowani zostali w parafii sierpeckiej, gdzie czytamy: „[...] **akatolik 1**[...]”¹. Także na obszarze parafii biezuńskiej, w samym mieście oraz Karnyszynie tamtejszy proboszcz informował o obecności 56 luteran – łącznie z dziećmi². W parafii Rościszewo był także „[...] **akatolik jeden w Kośkach** [...]”³. „**Dysydenatów gospodarzy 3, niewiast dysydenckich 4, dzieci dysydenckich pięcioro**, [...]” pojawiło się także na obszarze parafii skrwileńskiej⁴. Sam proces celowego kolonizowania Sierpca i okolic rozpoczęty został wraz z włączeniem tej ziemi do Prus Południowych. Osadnictwo – to początkowo „olęderskie” – podyktowane było względami natury politycznej oraz ekonomicznej. Pierwsze fale kolonizacyjne przypadły na początek lat 90. XVIII wieku (1793 r.). W samym Sierpcu, wedle pruskiego spisu urzędowego z 1793 roku odnotowano 15 luteran, co stanowiło znikomy ułamek udziału w strukturze wyznaniowej miasta⁵. Kolejne fale napływu kolonistów, o większym lub mniejszym natężeniu pojawiały się aż do 1807 r., które ograniczone zostało poprzez utworzenie Księstwa Warszawskiego. Z 1817 r. pochodzi spis, zarządzony przez biskupa Adama Michała Prażmowskiego, gdy Sierpc znalazł się w zaborze rosyjskim. Obecność ewangelików odnotowano w następujących parafiach rzymsko–katolickich: Borkowo (24 osoby), Borzewo (78), Chamsk (36), Gozdowo (5), Gójsk (252), Jeżewo (15), Kurowo (21), Łukomie (14), Mochowo (30), Rościszewo (25), Sadłowo (104), Sierpc (142), Zawidz (41). Pod względem udziału w stosunku do ogółu ludności poszczególnych parafii najwyższy procent stanowili w parafii Gójsk⁶. Jak podaje M. Chudzyński, w 1909 roku w samym Sierpcu pro-

testanci byli najmniej licznie reprezentowani, gdyż 42 luteranom odpowiadała liczba 3.888 katolików, 3.949 żydów oraz 130 prawosławnych. W poszczególnych gminach relacje te przedstawiały się następująco: na terenie gminy Gradzanowo dziewięć wsi było zamieszkałych wyłącznie przez Niemców oraz dwie wsie w gminie Gójsk. Na obszarze gmin: Biezuń i Raciąż odnotowano po jednej wiosce. Licznie przez kolonistów zamieszkiwane były wioski: Gozdy oraz jej okolice; Białasy (gm. Szczutowo), Wola Łaszewska, Łaszewo (gm. Siemiątkowo)⁷. Obliczenia procentowego udziału ludności protestanckiej w stosunku do ogółu ludności podsierpeckich gmin w oparciu o dane za 1906 rok dokonał H. Wiercieński. Wedle jego analiz na obszarze gminy Borkowo ludność protestancka stanowiła 3,4% ogółu, Szczutowo (10,5%), Gójsk (26,5), Skrwilno (4,5%), Kosemin (1,5%), Osiek (14,9%), Gradzanowo (33,1%), Stawiszyn (1,8%), Raciąż (8,3%)⁸.

Jedną z pierwszych informacji z okresu, gdy systemat sierpecki nie był jeszcze utworzony, było pismo ówczesnego superintendenta płockiej diecezji – pastora płockiego, Johana Hevelke do Komisji Województwa Płockiego, w którym informował: „**W mieście Sierpcu y w okolicy znajduje się niemało Ewangelików**”. Pastor płocki przybywał zaledwie dwa razy w roku do Sierpca w celu odprawienia nabożeństwa⁹. Parafii powstałej w 1837 r. doświadczał w pierwszych latach istnienia brak pastora. W większych koloniach należących do systematu powstawały domy modlitwy (kantoraty), w których nabożeństwa odprawiali najzamożniejsi lub najbardziej roztropni przedstawiciele danej społeczności. Jeszcze w latach 40. nabożeństwa odbywały się w prywatnym domu, co powodowało ograniczoną liczbę wiernych mogących w nich uczestniczyć. W związku z powyższym wierni zwrócili się z prośbą o przekazanie pozostałości po kościele św. Ducha (częścio-

wo zniszczonego przez pożar w 1794 r.). Petycja wysłana do Komisji Województwa Płockiego poparta została przez komisarza obwodu mławskiego, który zasugerował przekazanie dodatkowo na uposażenie pastora gruntów przylegających do kościoła. Odmowną decyzję wnioskodawcy otrzymali po upływie roku zarówno od KRSW i D oraz biskupa płockiego¹⁰. W tym czasie (1823 r.), zapisu na rzecz parafii ewangelicko-augsburskiego wyznania w Sierpcu dokonano małżeństwo Doniców. W rok później ów zapis zaakceptowała Dyrekcja Religijna (kwiecień 1824 r.). Jednak na przeszkodzie stanęła kwestia dziedziczenia terenów przez osoby trzecie, stanowiąca jedną z klauzul Dyrekcji Religijnej. Wykorzystał tę możliwość Paweł Węgierski, który wraz z Maciejem Karwowskim złożyli wniosek o unieważnienie testamentu, do czego upoważniła ich siostra zmarłej. Negatywna odpowiedź zawarta w wyroku sądowym, skutkowałą w dalszym ciągu brakiem kościoła. Jeszcze dwukrotnie ponawiane próby wydzierżawienia kościoła św. Ducha spełzły na niczym¹¹.

Pierwszym pastorem urzędującym w Sierpcu od 1837 r. był Gotlieb Rosenthal, który wcześniej był pastorem w Węgrowie. Swoją funkcję pełnił do 1864 r., kiedy to decyzją Konsystorza z 24 XI tegoż roku został zwolniony z pełnienia obowiązków¹². Tymczasowym administratorem parafii ogłoszono pastora Kattein z Michałek (24 XI 1864 r.)¹³. Mimo to, przeszło trzydzieści na urządzie pastora widniał wakat. Posługę spełniali pastory: m.in. ks. A. Orrtapp, Rontaler oraz Genrich Barcz¹⁴.

Tabela 1 Wykaz miast, wsi, osad należących do parafii ewangelicko-augsburskiej w Sierpcu (dane za rok 1840)

Gmina	Miejscowość	Liczba rodzin	Luteranie	Kalwiński	
1	2	3	4	5	
Miasto Sierpc	Sierpc	30	74	–	
	Włóki Sierpc	15	64	–	
	Ekonomia Sierpc	Studzieniec	2	11	–
		Dwa Młyny	2	7	–
		Dąbrowko	2	12	–
Rościszewo	Suski	1	4	–	
	Puszczza	2	4	–	
	Poniatowo	1	2	–	
Miasto Biezuń	Karolewo	6	21	–	
	Pałac Biezuń	1	2	–	
	miasto Biezuń	28	134	–	
Proszkowo	Sokołowy Kąt	56	241	–	
	Nowa Wieś	3	16	–	
	Siemiątkowo	2	7	–	
	Rogalne	–	–	–	
	Dąbki	10	46	–	
Łaszewo	Solaczyn	1	4	–	
Smoszewo	Zglenice Małe	1	6	–	
	Zglenice Wielkie	1	5	–	
	Piastowo	7	28	–	
Miłobędzyn	Kurowo	2	9	–	
	Miłobędzyn	18	70	–	
	Kwaszno	1	6	–	
Węgrzanowo	Budy Miłobędzkie	1	4	–	
	Ważyno Skory	1	2	–	
Białyszewo	Ważyno Kmiece	1	3	–	
Zgliczyno Glinki	Zgliczyno Glinki	14	55	–	
Rozwałczyno	Tadeuszewko	1	3	–	
Borkowo	Borkowo Kościelne	4	15	–	
kościelne	Kosomim	3	18	–	
	Budy Kossomińskie	7	50	–	
Mieszczk.	Rydzewo	1	3	–	
Bledzewo	Bledzewo	5	25	–	
Gozdowo	Gozdowo	2	10	–	
Rękawczyn	Rękawczyno	1	6	–	
Bożewo	Bożewo	4	23	–	
Mochowo	Mochowo	1	4	–	
Kolczyno	Liszyce	15	77	–	
	Żurawin	2	9	–	
	Kolczyno Małe	1	4	–	

1	2	3	4	5
	Orszulewo	1	3	–
	Cisse	1	2	–
	Soleniec	1	6	–
Gójsk	Gójsk	1	7	–
	Czartownia	15	17	15
Kamień kmiecie	Koziróg Leśny	6	29	–
Kamień kotowy	Wyc(?)jałkowo	2	12	–
	Suminek	1	4	–
Łokieć	Orłowski	4	20	–
	Blinno	1	1	–
Osiek	Osiek	1	3	–
	Rokicie	1	3	–
	Rumunek Malanowski	1	6	–
	Koziróg Rzeczny	1	2	–
	Tłuchowo	1	2	–
	Tłuchowo Rumunek	2	10	–
	Mysłakówko	6	31	–
	Malanowko	1	4	–
	Mysłakowo	1	8	–
	Źródło	4	18	–
	Gozdy	13	69	–
	Maluszyn	19	99	–
	Osowko	2	10	–
Paprotki	Paprotki Gugoty	1	5	–
Podlesie	Podlesie	1	5	–
	Grądy Stare	11	54	–
	Grądy Nowe	3	69	–
Sudragi	Sudragi	44	227	–
	Pawłowo	1	2	–
	Żochowo	5	14	–
Turza Wilcza	Turza Wilcza	14	75	–
Tłuchowko	Tłuchowko	1	3	–
	Michałkowo	6	35	–
	Jeżewo	1	4	–
	Maryanki	7	38	–
Trzcianka Wielka	Trzcianka Wielka	1	7	–
Wola Stara	Malanowo	3	16	–
Skrwilno	Zambrzyca	9	48	–
Łukomie	Łukomie Budy	2	9	–
	Czumsk	1	3	–
Wola	Wola	1	4	–
Sosnowo	Sosnowo	1	4	–
Zawidz	Zawidzek	1	4	–
SUMA	85	469	2132	15

Źródło: AGAD CWW KP, Akta dotyczące się Gminy Ewangelicko-Augsburskiego wyznania w Sierpcu województwie płockim, sygn.1214, k. 374–385.

*nazwy miejscowości zapisywane zostały w formie pojawiającej się w tekście źródłowym

Dopiero w 1897 r. nowym pastorem wybrany został Gustaw Tochtermann, absolwent Wydziału Teologicznego Uniwersytetu w Dorpacie. Urząd w Sierpcu pełnił w latach 1897–1904¹⁵. Począwszy od tegoż roku aż do 1925 r. na parafii ponownie widniał wakat¹⁶. W tym czasie obowiązki administratora pełnił Robert Gundlach (1904–1911 oraz do 1925 r., po krótkiej przerwie).

1840 r. przy ulicy Szpitalnej, już wówczas nieczynny oraz drugi, położony przy drodze do Lipna, funkcjonujący do chwili obecnej²¹. W 1870 r. kolegium kościelne wysunęło pomysł sprzedaży placu, który do 1840 r. służył do grzebania ciał zmarłych. Wówczas nie stanowił dla parafii żadnego pożytku, gdyż od strony ulicy Szpitalnej znajdowało się wąskie przejście, uniemożliwiające wystawienie nowej świą-

W 1837 r., gdy ziściły się marzenia tamtejszych ewangelików o własnym zborze, jedną z pierwszych czynności było precyzyjne określenie jej zasięgu terytorialnego.

W granicach 42 gmin i 85 miejscowości mieszkało 469 rodzin (2.132 osoby) należących do systematu sierpeckiego, w tym 15 osób wyznania ewangelicko-reformowanego – czyli kalwinistów (w miejscowości Czartownia gm. Gójsk)¹⁷. W porównaniu z 1820 rokiem, kiedy to ewangelicy mieszkający w Sierpcu i okolicach zabiegali o przekazanie im kościoła św. Ducha wraz z przyległym placem do odprawiania nabożeństw, była to dwukrotnie większa liczba rodzin. Wówczas potwierdzono obecność 208 rodzin¹⁸. W zachowanych kolejnych rozkładach składek kościelnych przypadających na drugą połowę lat 40. XIX stulecia liczba rodzin płacących składki przekroczyła granicę 500, co jednak nie znalazło odzwierciedlenia we wzroście liczby parafian, gdyż w 1849 r. odnotowano 2.072 osoby zaś trzy lata wcześniej 1.509¹⁹. W porównaniu z połową XIX wieku, u jego schyłku – w 1897 roku – nastąpiła regresja w liczebności zboru sierpeckiego, gdyż liczył on wówczas 3.483 wiernych²⁰.

Dziesięć lat po założeniu parafii zakupiono plac wraz z domem przeznaczonym na kantorat oraz mieszkanie dla kantora. Parafia posiadała dwa cmentarze, jeden istniejący jeszcze przed

Tabela 2 Członkowie kolegium kościelnego, dozoru cmentarnego i sołtysi należący do parafii ewangelicko-augsburskiej w Sierpcu w latach 1839–1882

ROK	KOLEGIUM KOŚCIELNE	SOŁTYSI I DOZÓR CMENAR.
1	2	3
1839	Frydrych Kiersz Marcin Ross Jan Krauze Jakub Bobrowski Jakub Zemroch	
1840	Fryderyk Kiersz Marcin Ross Jan Krause	
1849	Frydrych Kiersz M.Ley Frydrych Beke Fridrik Chill Jan Blenk.	
1853–55	Jan Wittermann z Dąbek Christian Homm z Ossówki A.Hannemann Johan Krenze J.G.Preuss z Sokolowego Kąta Adam Kolisz z Gozd Jan Blank Paweł Bejdel z Lisic Kristyan Neymann Marcin Zirke	
1856–58	Michał Winter Christian Neumann z Lisic Jan Gramza Christian Homm Piotr Jahnke z Białasów Jan Lembkie Paweł Gramza z Czartowni Marcin Richter z Miłobędzina A.Henmann A. Pruss J.G.Pruss	
1859–61	A.Henemann Karol Schoewe	Heinrich Krol M.Lëy Heinrich Schiltz Maciej Mitz Michał Schmitz
1862–64	Marcin Dier W.Rau A.Henmann Karol Schawe	J.A.P. Marcyn Frojdrych August Werner Jan Radecki
1865–67	A. Henneman	Krysztof Renn

tyni oraz budynków przykościelnych. Z opinią powyższą zgodziły się władze duchowne i świeckie. Jednocześnie kolegium zwróciło się do Warszawskiego Konsystorza Ewangelicko-Augsburskiego z prośbą o akceptację zamiaru kupna nieruchomości znajdującej się w Sierpcu, oznaczonej Nr 49 od małżeństwa Zdradzińskich. Budynek ów miał służyć za dom modlitwy do czasu wybudowania kościoła. Wartość tej transakcji oszacowano na kwotę 1.850 r. Parafia środki na zakup budynku miała pozyskać z depozytu bankowego w wysokości 850 r. Na pismo w tej sprawie dnia 17 V 1874 roku pozytywnej odpowiedzi udzielił Departament Spraw Duchownych Obcych Wyznań MSW²².

W 1886 r. dobudowano salę szkolną, stanowiącą uzupełnienie pobudowanego wcześniej budynku kantoratu. Miała ona cztery sążnie długości, tyleż szerokości oraz 11 sążni wysokości. Ściany miały być pobudowane z desek czterocalowych oraz drewnianych belek 10/10 calowych i grubości poniżej futa. Dach miał być pokryty żłobioną dachówką, na którym zaprojektowany miał być dzwon o rozmiarach: 21 futów; takiej samej szerokości oraz 5 futów wysokości nad dachem²³. Począwszy od 1905 roku rozpoczęto działania w celu budowy nowego zboru. Pierwszym etapem było podjęcie specjalnej uchwały podczas zgromadzenia parafian, w myśl której zdecydowano się na sporządzenie planów i przygotowanie kosztorysu inwestycji. Pierwszego czerwca tegoż roku podjęto ostateczną decyzję o budowie kościoła²⁴. Kamień węgielny został oficjalnie wmurowany w maju 1911 roku, gdzie pod fundament zamurowano puszkę z dokumentem pamiątkowym spisany na pergaminie, kilka gazet oraz bieżący numer „Zwiastuna Ewangelicznego”, a także kilka srebrnych monet i miedzianych a także jedną złotą. Wstępny koszt budowy miał wynieść 26.600 rubli. Na

1	2	3
	W. Rau Karol Schawe Jakub Gorning	Michał Daj Krzysztof Rolaff Jan Lembke Henryk Scherb
1868–70	A. Hennmann W. Rau Daniel Czarnecki Jakub Gorning	Krzysztof Renn Michał Dej Krzysztof Rolff Jan Lembke Krzysztof Mallex Marcin Pankonin
1871–73	Jan Brauer Jakub Gorning Daniel Czarnecki	Michał Komke Christian Gnutke Michał Kal Marcin Soniewski Marcin Pankonin
1874–76	A. Hennmann Daniel Czarnecki August Werner	Michał Konke Christian Bonkowski Andrzej Buchholz Marcin Pankonin Christian Tober
1877–79	A. Henmann F. Hein Jan Brauer A. Werner D. Czarnecki	Iwan Gogolin Michał Konke Michał .....? Christian Pankonin Andreas Bucholz
1880–82	Karol Krauze Karol Schultz Ferdynand Jelz Dawid Werner Goffryd Czepieusz	Jan Depner Jan Barcz Andreas Buchholtz Johann Gotowski

Źródło: AGAD, CWW KP, sygn. 1214, passim, k.242-262; 387-408; 504-525; sygn. 1215, passim, 38-52; 59-75; 81-94; 100-108; 122-128; 141-149; 154-158; 165-173; 176-184; 208-219; 224-232.

kwotę tę miały się składać środki od parafian (11.000 r.), w ramach których część miała być pokryta z testamentu właściciela dóbr Krzeczanowo (1.000 r.). Pozostałymi składnikami miały być kwoty z remanentu kasy posiłkowej (500 r.) oraz dobrowolnych składek na kwotę 3.936 r. 92 kop., co pozwoliło uzyskać łączną kwotę 18.000 r. Po wprowadzeniu pewnych zmian w projekcie przez Bolesława Zienkiewicza, koszty budowy wzrosły o 8.000 rubli. Dodatkowe pieniądze miały być pozyskane z „**podatku**” nałożonego na siebie przez parafian, które miano uzbierać w ciągu dwóch lat²⁵. Środki pozyskał również Konsystorz w postaci zapomogi budowlanej w wysokości 4.100 rubli²⁶. Budowę kościoła zakończono w połowie 1913 roku. Do użytku oddany został 15 V 1913 roku, co poprzedziła uroczystość, w której uczestniczył ówczesny superintendent generalny – Juliusz Bursche. Wręczył

on: „[...] miejscowemu ks. Pastorowi Biblię, księżom asystującym agendy i naczynia do komunji św., poczem w uroczystym pochodzie wyruszono do nowego kościoła”²⁷. Przemowę przy głównym wejściu do świątyni wygłosił w języku polskim ks. Edmund Bursche z Łowicza. Po śpiewie chóru głos zabrał superintendent generalny, oddając kościół do użytku parafii i polecając go opiece kolegium kościelnego i pastora. Następnie kazanie w języku niemieckim wygłosił były administrator sierpeckiej parafii – ks. Robert Gundlach z Rypina, natomiast ks. Adolf Süß przemówił do zebranych w języku polskim. Organy, w posiadanie których wszedł nowo wybudowany kościół, pochodziły z Seminarium Nauczycielskiego, przeniesionego z Warszawy do Łodzi, które przekazał parafii w Sierpcu kurator okręgu szkolnego. Obowiązki organisty pełnił wówczas Teodor Bachmann²⁸.

Po wybuchu I wojny światowej rozpoczęto usuwanie ludności niemieckiej. W lutym 1915 r., podpisane zostały przez cara Mikołaja II ustawy likwidacyjne, w oparciu o które zamierzano wywłaszczyć cudzoziemców i kolonistów narodowości niemieckiej a zarazem rosyjskich poddanych,

a ich ziemie przekazać rosyjskim rolnikom. Wsielzenia, które objęły parafie ewangelickie, dotknęły również zbór sierpecki, którego stan liczebny zmniejszył się od 4.000 do 2.200²⁹.

Na obszarze sierpeckiej parafii ewangelicko-ugsburskiej pojawiły się jeszcze w XIX wieku zbory baptystów. Pierwszy powstał w wyniku parcelacji majątku Unieńskich, dokonanej w 1843 r. Wówczas to wyodrębniła się grupa osób zainteresowanych nową wiarą. Na ich czele stanął Michał Schultz. Początkowo, od 1882 r. nabożeństwa odbywały się w budynku szkolnym w Kondrajcu (wcześniej modlili się tam ewangelicy). W 1886 r. poświęcono wybudowaną kaplicę przez baptystów. Dziesięć lat później, 12 X 1896 r., ów zbór baptystów usamodzielniał się. Liczył wówczas 148 członków. Kaplica została zniszczona podczas wojny, a większość jego członków została wywieziona w głąb Rosji, na-

tomiast ci, którzy powrócili, ponownie zorganizowali gminę w 1918 r. Obowiązki duszpasterza zboru pełnił do roku 1925 Edmund Eichorst³⁰. O zborze baptystów w Siemiątkowie dowiadujemy się w 1886 r., kiedy to odnotowano pierwszy chrzest (w miesiącu marcu). Od 1896 r. stanowiła ona placówkę zboru w Kondrajcu, a jej usamodzielnienie nastąpiło dopiero w 1928 r. (wówczas to oszacowano liczbę wiernych na 93 osoby). Stanowisko duchownego sprawował Fryderyk Mielke, przeniesiony do Siemiątkowa w 1932 r.³¹ Głównym powodem odejścia od wyznania ewangelicko-augsburskiego były zbyt duże obciążenia nakładane na członków zboru przez pastora³². W odpowiedzi na zaistniałą sytuację, Konsystorz Ewangelicko-Augsburski w Warszawie przydzielił parafii w Siemiątkowie wikariusza – Edwarda Triebego. Spowodowało to powrót do kościoła ewangelicko-augsburskiego wielu z „odszczepieńców”. Ostatecznie w 1936 r. powstała oddzielna gmina wyznania ewangelicko-augsburskiego wyznania w Siemiątkowie, do której należało około 200 rodzin, co spowodowało uszczuplenie parafii sierpeckiej do około 500 rodzin³³.

Spółeczność tamtejszych ewangelików stanowiła zróżnicowaną grupę pod względem zawodowym oraz majątkowym. Dominującym sposobem utrzymania się była uprawa ziemi, bądź praca zarobkowa na roli oraz rzemiosło. Bazując na wspomnianym wykazie z 1840 r. można stwierdzić, iż do najuboższych należeli wyrobnicy, komornicy, posiadający niewielki areal ziemi gospodarze ale również sporadycznie rzemieślnicy. Stanowili oni 323 na wykazanych 469 osób, czyli 69%. Za najzamożniejszych uchodziło kilku młynarzy oraz pojedynczy przedstawiciele innych rzemiosł: farbiarz, cieśla, stolarz, cukiernik oraz właściciele domów, aptekarz i dzierżawca majątku. Ich odsetek w stosunku do ogółu był zgoła znikomy i wynosił 17 (469) osób, czyli 3,6% zarobkujących. Pozostałą grupę 133 osób, czyli 27% tworzyli średniozamożni gospodarze, rzemieślnicy (stolarze, garbarze, młynarze, ślusarze, szewcy, tracze, kapelusznicy i inni)³⁴. Parafia sierpecka podlegała tym samym procesom ekonomicznym – lub ujmując ściślej finansowym – co pozostałe zbory ewangelickie na interesującym nas obszarze. Poza darowiznami, pomocą finansową i organizacyjną udzielaną przez władze Królestwa Polskiego, opłatami wpływającymi za posługi kapłańskie, ważnym elementem kształtującym budżet systematu były etaty rocznych dochodów i wydatków, przesyłanych do KRSW i D, w celu ich zatwierdzenia. Zawierały one dokładne informacje o wysokości wpływów i wydatków z rozbiorem na poszczególne składniki³⁵. Pensja pastora kształtowała się w granicach 300 rubli; organisty i kantora – 60 rubli; kościelnego (i jednocześnie grabarza) – 12 r.; kasjera za prowadzenie rachunków; na mieszkanie pastora 30 r.; dom

modlitwy i opłacenie organisty – 60 rubli. Roczne wydatki w latach 50. kształtowały się w granicach 600 rubli, zaś 60. – 700 rubli. Lata 80. to wzrost zaledwie o 100 rubli³⁶.

Członkowie każdego systematu ewangelickiego dbali o rozwój sieci szkół wyznaniowych, zwanych kantoratami. O stanie szkolnictwa w parafii sierpeckiej informuje nas w swoim opracowaniu E.H. Busch. Wynika z niego, iż na obszarze parafii funkcjonowało 11 szkół, które mieściły się w: Sierpcu, Sokołowym Kącie, Lisicach, Wojciechowie, Józefowie, Białasach, Gozdach, Czartowni, Osieku Ossówce, Michałkowie. Łącznie naukę pobierało 211 uczniów, w tym 125 chłopców i 86 dziewcząt. Sam budynek szkolny były drewniane i najczęściej służyły do odprawiania nabożeństw przez miejscową ludność.³⁷ Wraz z upływem lat liczba kantoratów malała, co potwierdza sprawozdanie Naczelnika Płockiej Dyrekcji Naukowej za 1842 rok, gdzie w statystykach dotyczących szkół, kantoraty odnotowano w: Wojciechowie, Józefowie, Kondrajcu, Czartowni, Ossówce, przy czym liczbę uczących się – 57 dzieci (36 chł. i 21 dz.) – podano zaledwie w trzech: Kondrajcu, Czartowni i Ossówce³⁸. Ze sporządzonego pięć lat później statystycznego opracowania, opublikowanego w „Zwiastunie Ewangelicznym” wiadomo, że na obszarze parafii sierpeckiej funkcjonowało 11 szkół, w tym 4 miały status kantoratów³⁹. Natomiast w ostatnim – przed wybuchem I wojny światowej – szczegółowym raporcie o stanie szkolnictwa w Królestwie Polskim za 1910 rok, odnotowano 3 kantoraty, w: Czartowni, Ossówce oraz Józefowie.

Tabela 3 Wysokość dochodów i wydatków etatów parafii ewangelicko-augsburskiej w Sierpcu w latach 1838–1882

ROK	DOCHÓD	WYDATKI
1838-39	2794 zł.	2794 zł.
1840	2943 zł.	3443 zł.
1841-42	3243 zł.	3243 zł.
1843	439 r.35 kop.	440 r.25 kop.
1844-45	484 r.35 kop.	484 r.35 kop.
1846-48	526 r. 91 kop.	526 r.91 kop.
1850-52	571 r. 67 kop.	571 r.67 kop.
1853-55	542 r. 76 kop.	542 r.76 kop.
1856-58	542 r.	542 r.
1859-61	542 r.	542 r.
1862-64	649 r. 50 kop.	649 r.50 kop.
1865-67	643 r. 77 1 kop.	643 r. 771kop.
1868-70	669 r. 30 kop.	669 r.30 kop.
1871-73	669 r. 20 kop.	669 r.20 kop.
1874-76	785 r.	785 r.
1877-79	783 r.	783 r.
1880-82	784 r.	784 r.

Źródło: AGAD, CWW KP, sygn.1214, passim,s.236–238; 368–370; 422; 448–450; 451–453; 467–469; sygn.1215, passim,s. 3–20; 38–52; 59–75; 81–94; 100–108; 122–128;141–149;165–173;176–184;208–219;224–232.

Jednak ograniczono się w nim tylko do podania nazw miejscowości⁴⁰, co świadczyć mogło o skłanianiu się

ku przekształcaniu ich w szkoły elementarne (powszechne).

Przypisy

¹ *Materiały do dziejów ziemi płockiej. Z archiwaliów diecezjalnych płockich XVIII wieku. Część I.* Zebrał i do druku przygotował Michał Marian Grzybowski, Płock 1981, s.70.

² *Ibidem*, passim, s.126,136: „[...]Lutrów zaś tak w Bieżuniu, jako też w Karnyszynie liczy się wszystkich z dziećmi 56 [...]. „[...] Zboru swego nie mają, prywatnie tylko do domu jednego na swoje idą nabożeństwo.[...]”.

³ *Ibidem*, passim, s. 176,187.

⁴ *Ibidem*, passim, s. 188, 194. Proboszcz informuje precyzyjnie o obecności ewangelików dodając: „[...] Dysydenci też nie słychać gdzieby swoje odprawiali nabożeństwa, chowają się tylko dysydenci we wsi Kotowo nazwanej, która należy do parafii adłowskiej [...]”. J. Wąsicki, *Opisy miast polskich*, cz. II, Poznań 1962, s. 1072. W 1858 roku odnotowano w mieście 358 ewangelików. Patrz: M. Krajewski, *Sierpc w XVIII i połowie XIX stulecia* [w:] *Dzieje Sierpca*. Praca zbiorowa pod redakcją M. Chudzyńskiego, Sierpc 2003, s.188. Tym niemniej obszar powiatu sierpeckiego w 1897 roku zamieszkiwało 2.534 Niemców (3,73%); powiat lipnowski 16652 (18,8%), zaś rypiński 7645 (10,93%) - M. Chudzyński, *Demografia powiatu sierpeckiego* [w:] *Dzieje Sierpca ...*, s. 296.

⁵ M.M.Grzybowski, *Struktura wyznaniowa ludności diecezji płockiej według spisu Adama Michała Prażmowskiego z 1817 r.*, „Notatki Płockie”, 1981, nr 1, s.15–19.

⁶ M. Chudzyński, *Demografia powiatu sierpeckiego* [w:] *Dzieje Sierpca...*, s.296.

⁷ Osiedlenia niemieckie w Królestwie Polskim w dniu 1 stycznia 1907 r., na podstawie danych statystycznych zestawili Henryk Wiercieński (mapa).

⁸ Cyt. za A. Makowska, *Parafia ewangelicko-augsburska w Sierpcu w latach 1837–1968. Sytuacja prawna, organizacyjna i stonunki międzywyznaniowe*. Praca magisterska napisana pod kierunkiem prof.dr hab. Tadeusza Stegnera w Zakładzie Historii Myśli i Kultury Politycznej, Gdańsk 2001, s.16.

⁹ Archiwum Główne Akt Dawnych, Centralne Władze Wyznaniowe Królestwa Polskiego, Akta dotyczące się Gminy Ewangelicko-Augsburskiego wyznania w Sierpcu województwie płockim, sygn. 1214, s.5; A. Makowska, op. cit., s.16–17.

¹⁰ Inną sprawą o charakterze spadkowym była kwestia zapisu zmarłego właściciela dóbr Leja w kwocie 10.000 rubli, co stało się przedmiotem procesu sądowego, przegranego przez parafię (koszta w wysokości 668 r.50 kop.). Jednak po upływie sześciu lat Bronisław Lej rzekł się przyznanych mu sądownie kosztów na sumę 446 r. 75 kop., które ofiarował na budowę kościoła – A. Makowska, op. cit., s.23–24.

¹¹ Wcześniej był aresztowany i osadzony w płockim więzieniu. Jako powód tej decyzji – w piśmie Konsystorza Ewangelicko-Augsburskiego w Królestwie Polskim do KRSWD i OP – wskazano na działalność polityczną mającą miejsce podczas powstania styczniowego-AGAD, CWW KP, Akta dotyczące się Gminy Ewangelicko-Augsburskiego Wyznania w Sierpcu Gubernii Płockiej, sygn.1215,passim,k.115;118–119. Patrz również: E. Kneifel, *Die Pastoren der Evangelisch-Augsburgischen Kirche in Polen*, Eging 1967,s. 156; E. H. Busch, *Beiträge zur Geschichte und Statistik des Kirchen und Schulwesens der evangelisch-augsburgischen Gemeinden im Königreich Polen*, Petersburg-Lipsk 1967, s.187.

¹² AGAD, CWW KP, sygn. 1215, k.122-128. Podpis Katteina widnieje w etacie parafii sierpeckiej na lata 1865–1867.

¹³ Podpis pastora Orrtapp widnieje na etacie na lata 1868-70 - *ibidem*, passim, s.141-149;154-158. Ksiądz Rondtaler przy dokumencie etatu na lata: 1871–73r.;1874–76r. i 1877–79r. –*ibidem*,passim, s. 165–173; 176–184; 208–219. Pastor Genrich Barcz w etacie na lata 1880–82-*ibidem*,s.224–232.

¹⁴ Syn proboszcza Hainricha Leo Tochtermanna, po pobytku w Sierpcu objął pastorały w Pilicach i Kielcach. Po wybuchu II wojny światowej przyjął niemiecką listę narodową, w 1945 roku ewakuowany z Kielc. Począwszy od 1945 roku przebywał w Szwierin (Skwierzyna nad Wartą), tam zmarł 22 stycznia 1947 roku – E. Kneifel, *Die Pastoren...*, s.174; teńże: *Die evangelisch-augsburgischen Gemeinden in Polen 1555–1939*, Vierkirchen 1971, s. 71; A. Makowska, op. cit.,s.34.

¹⁵ Za lata 1916–1917 odnotowano zaś obecność na urzędzie pastora Ludolfa Müllera: A. Makowska, op. cit., s.34.

¹⁶ AGAD, CWWKP, sygn.1215, s.18-19.

¹⁷ AGAD, CWW KP, sygn.1214, s.5–7. W pierwszym sporządzonym przez kolegium kościelne rozkładzie składki na rok 1838 odnotowano 470 rodzin i 2.118 osób, zamieszkujących 35 miejscowości na obszarze 35 gmin – *ibidem*,k.242–262. Identyczny rozkład liczebny jak w „Wykazie...” odnośnie liczby rodzin i osób pochodzi z 1840 roku – *ibidem*, k.387–408.

¹⁸ *Ibidem*, passim,k. 470–489; 504–525.

¹⁹ „Zwiastun Ewangeliczny”,1898, Nr 6, s. 133–134.

²⁰ A. Makowska, op. cit., s.24; E. Kneifel, *Die evangelisch-augsburgischen...*,s.70.

²¹ AGAD,CWW KP, sygn.1215, passim,k. 189–192; 193–194; 197–198; 199–201.

²² A. Makowska, op. cit., s.24; AP–P, Płocki Rząd Gubernialny 1867–1914, O postrojke modlitvonnogo zala k. evangeliceskoj skole w gor. Serpce, sygn.50, passim, s.4–8v, 23.

²³ A. Makowska, op. cit., s.33.

²⁴ A. Makowska, op. cit., s.33.

²⁵ *Ibidem*, op. cit., s.33.

²⁶ *Ibidem*, op. cit., s.33; M. Chudzyński, op. cit., s. 289. Kościół projektował architekt J. Zienkiewicz.

²⁷ A. Makowska, op. cit., s. 34; E. Kneifel, *Die evangelisch-augsburgischen...*, s.71.

²⁸ E. Kneifel, *Die evangelisch-augsburgischen...*, s. 71; A. Makowska, op. cit., s.37.

²⁹ A. Makowska, op. cit., s.46.

³⁰ *Ibidem*, op. cit., s.46.

³¹ *Ibidem*, op. cit., s.47.

³² *Ibidem*, op. cit., s.47.

³³ Analiza dokonana na podstawie rozkładu składki za 1840 rok. Patrz: AGAD, CWWKP, sygn.1214, k. 374–385.

³⁴ A. Makowska, op. cit.,s.22.

³⁵ *Ibidem*, s.23.

³⁶ E.H. Busch, s.187.

³⁷ AP–P, Naczelnik Płockiej Dyrekcji Naukowej, Sprawozdania roczne. Rok 1892, sygn.76 (b.p.)

³⁸ „Zwiastun Ewangeliczny”, 1898, Warszawa, nr 6, s.133–134.

³⁹ AP–P, NPDN, Ob. otcete po Płockoj Ucebnoj Direkcji za 1910 god, sygn. 94 (b.p.).

Summary

The Evangelical and Augsburg Parish in Sierpc was found in 1837. The pastors of Protestant Church were: Gotlieb Rosenthal (1837–1864); Gustaw Tochtermann (1897–1904). During years 1864–1897 and 1904–1925 there was a vacant post. Temporarily the Protestant Church was led by priest Kattein from Michałki (1864); priest Ortapp, Rontaler and Genrich Barcz and also priest Robert Gundlach (1904–1911 and after a short break till 1925). Development of colonization on this area led to the growth of Protestants from 2. 000 in 19th century to 4.000 in the years before an outbreak of the First World War. On this area at the end of 19th century Baptist sect had developed and functioned till 1914 and restored its activity in 1918 just like the the evangelical and Augsburg Parish.